

БЪЛГАРИЯ В ПЪРВИТЕ ГОДИНИ СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Оформяне на българската външнополитическа стратегия и тактика

Берлинският договор от 1878 г. ограничава резултатите от Руско-турската освободителна война и нанася тежък удар върху българското национално развитие. Вместо единна държава той постановява разпокъсване на българските земи. Третата българска държава представлява малко васално княжество, в което са включени Северна България и Софийски санджак, Южна България с наименованието Източна Румелия е обособена като автономна област в пределите на Османската империя под пряката политическа и военна власт на султана. Македония и Одринско са оставени под турско владичество с препоръката за въвеждане на реформи и административни подобрения. По-малки територии, населени с българи, са предадени на Румъния (Северна Добруджа) и на Сърбия (Нишко и Пиротско).

Възобновена върху част от националната територия, българската държава е натоварена от Берлинския договор с многобройни задължения към суверенната власт и Великите сили. Следователно основните задачи на нейната външна политика за десетилетия наред са предрешени още със създаването ѝ. Дипломатията на Княжеството трябвало да степенува външнополитическите въпроси в зависимост от възможностите на страната и да избере най-ефикасния начин за тяхното реализиране.

Основите на българската външна политика се поставят от временното руско управление. В стремежа си да ускорят организирането на новата държава, като помогнат със своя опит и умение, руските дейци се заемат да уредят някои въпроси от външнополитически характер. Между тях са определяне на границата със Сърбия и Румъния, бежанският въпрос, формулиране функциите на бъдещото Министерство на Външните работи. По този начин първият български кабинет получава известно наследство, което ръководи и облекчава началната му външнополитическа дейност. Разбира се, то с доста скромно поради краткия срок на временното руско управление и многобройните задачи, с които са ангажирани властите.

Началните стъпки на българската дипломатия са улеснени и от решенията на Учредителното събрание, свикано през февруари 1879г. да изработи основния държавен закон. В търновската конституция заляга стремежът за еманципиране по отношение на Османската империя. Основният закон е наречен не органически устав, какъвто се изготвя по същото време за автономната област Източна Румелия, а Конституция. В нея не само че не се споменава за васалното положение на новата държава, но има и редица разпореждания, които са в разрез с утвърдения от силите статут на княжеството. Постановлението, че Князът е върховен представител на държавата чл. 5 се отнася до международните връзки на страната и означава игнориране на сюзеренството на султана. С утвърденото в Конституцията право на законодателство отново се подчертава, че зависимостта на новата държава е формална. Член 9 предава законодателната власт в ръцете на Княза и Народното събрание, а според член 10 държавният глава утвърждава приемните от събранието закони. За укрепване на българския суверенитет по отношение на османската империя съдейства и член 17, той дава право на Княза с одобрението на Народното събрание да сключва договори със

съседните държави и да обявява война. По този начин още с изработване на Конституцията започва онази мъчителна борба за постъпателно еманципиране, която изпълва външнополитическия живот на княжеството до 1908 г.

Учредителното събрание приема и първата законодателна мярка с оглед решаването на националния въпрос. Член 39 от Търновската Конституция, който провъзгласява църквата в княжеството за част от българската екзархия, осигурява духовното единство на българите в лицето на екзарха независимо от тяхното политическо разпокъсване. През следващите години той има голямо значение в борбата за пълно национално освобождение и обединение и това оправдава неудобствата, които създава за практическото организиране на църквата.

Когато българската държава е възобновена, останалите християнски държави на Балканите - Сърбия, Черна гора, Гърция и Румъния, имат вече зад гърба си значителен период на самостоятелно съществуване, изпълнен с борби и усилия за решаване на националните проблеми и утвърждаване на държавния суверенитет. За разлика от тях Княжеството няма съз-дадени традиции и тепърва трябва да търси и заема мястото си в европейските взаимоотношения. От миналото то наследява скромен дипломатически опит. От тези среди се набират и първите български дипломати. Министър на външните работи в първото правителство на Тодор Бурмов, излъчено от средите на Консервативната партия и назначено на 5 юли 1879 г., е Марко Балабанов. Получил солидно европейско образование, той преминава през школата на продължителните църковни борби и се проявява като член на българската делегация при великите сили през 1876 г. Името му е познато както на българската общественост, така и на ангажираните с балканските проблеми европейски дипломати. М. Балабанов се заема с ръководене на външната политика на свободното княжество при активното съдействие на княз Александър I.

Преди да пристигне в новото си отечество, Александър Батенберг предприема обиколка из столиците на великите сили. През май-юни 1879 г. той се представя във Виена, Берлин, Париж, Лондон, Рим и Цариград, където разговаря за установяване на нормални дипломатически отношения, за уреждане на международните задължения на княжеството, за положението в Македония и Източна Румелия.

Тези първи разговори са показателни за отношението на великите сили към новосъздадената балканска държава. Князът получава съгласие да бъдат разпуснати европейските делегати, наблюдатели за изпълнение на Берлинския договор, и да се назначат дипломатически агенти на различните държави в българин. Навсякъде той чува, че съединението на Северна и Южна България е неизбежно, „но не бива нещата да се насилват.

Още преди да бъде съставен кабинетът на Бурмов, органът на Консерваторите в „Витоша” пише: „Една от главните точки следователно на народната ни политическа програма е точката на народното ни единство.

Стремеж към добри отношения с всички държави и близки връзки с Русия. Основанията на кабинета да възприеме курс на внимателна външна политика под покровителството на Русия са слабостта на княжеството и неблагоприятната международна обстановка.

Чрез създаденото с руско оръжие Княжество България, Русия завоюва опорни позиции на Балканите. Но петербургската политика на придвижване към проливите се сблъсква с агресивните намерения на Англия и Австро-Унгария. Англо-руските и австро-унгарско-руските противоречия в този район стават постоянен коректив на европейската политическа обстановка и главна спънка в развитието на българската държавна самостоятелност.

При това дипломатическите неуспехи, които претърпява Русия на Берлинския Конгрес, отслабват позициите ѝ на международната арена. Откритата опозиция на Англия и Австро-Унгария и влошените отношения с Германия поради двуличното ѝ поведение на Конгреса поставят царизма в политическа изолация. При финансовото изтощение на страната и вътрешната неустойчивост руското правителство трябвало за известно време да се откаже от своята настъпателна политика и да прегърне принципа за запазване на статуквото в балканския район. След войната Петербург се стреми да избягва всякакви усложнения от външнополитическо естество, които биха поставили империята в неравностойно положение спрямо основните ѝ съперници.

Младата българска дипломация не можела да не се съобразява с външнополитическия курс на Русия, утвърдила се по исторически път като покровител на българския народ. Руската подкрепа се оценява като гаранция за осъществяване на националните идеали. Затова главен принцип във външната политика на княжеството след освобождението е стремежът към сътрудничество с Русия като могъщ и надежден съюзник.

И така, основна грижа на българската държава става националното обединение. Решаването на тази задача обаче се изтегля в едно обозримо бъдеще, когато ще настъпят благоприятни. През първите години на свободен живот усилията на младата дипломация се насочват към укрепване и защита на държавния суверенитет на България и подготовка за осъществяване на националното обединение.

На първо място това означавало да се търсят възможности за реално вписване на новата държава в съществуващите балкански и международни взаимоотношения. За Турция обаче Берлинският договор предвижда да изпраща в княжеството-васал Комисар по въпроса за вакъфските имоти. България пък можела да има свои представители в европейските държави само със съгласието на Портата и те трябвало да бъдат акредитирани към правителствата, а не към държавните глави. Дипломатическите представители на съседните държави Сърбия и Румъния трябвало да получат съгласието на Цариград да бъдат акредитирани в София.

Скоро след пристигането на Княз Александър I великите сили назначават свои представители в София с ранг на дипломатически агент и генерален консул. Единствен германският пратеник е с ранг генерален консул.

С указ от 19 юли 1879 г. са назначени първите български дипломатически агенти в Сърбия, Румъния и Турция. Правителството се ограничава с агентства в съседните държави поради слабите финансови възможности на княжеството и неукрепналото му международно положение.

За агент в Букурещ е назначен Евл. Георгиев - крупен български търговец и банкер в Румъния. За да демонстрира благоразположение към новообразуваната държава, румънското правителство приема българския агент, преди да се получи съгласието на

Портата като сюзерен. При това на особена церемония Е. Георгиев връчва на Княз Карол частно препоръчително писмо от Княз Александър I, което заличава до известна степен унижителното васално положение на страната, дипломатическото агентство в Цариград се оглавява от Др. Цанков, познат вече не само с възрожденската си дейност, но и като водач на най-голямата политическа сила в страната - Либералната партия.

Така България установява дипломатически отношения с великите сили и съседните балкански държави. Трудности възникват само от страна на високата порта, която настоява да има търговски агенти в Русе, Варна, Търново и София, последният с титла главен агент. Това искане е отхвърлено от Княз Александър I. В началото на 1880 г. в София пристига Нихад паша като комисар във вакъфската комисия, която съгласно чл. 12 на Берлинския договор трябвало в срок от две години да уреди въпроса за вакъфските имоти. Всъщност, както проличава по-късно, той изпълнява функциите на представител на портата въпреки протестите на българското правителство. Като се позовава на Берлинския договор, софийският кабинет отказва да признае назначените през 1880 г. търговски агенти във Варна, Русе и Видин. При наличието на турско население в княжеството дейността на тези агенти би създавала редица затруднения на българските власти и възможност на Портата да се меси във вътрешните работи на страната. Турското правителство даже отказва точно да формулира правата и задълженията на своите агенти. България пък поставя искане да има агенти в Македония. В този смисъл се водят безрезултатни преговори в продължение на дълги години.

Пред първото българско правителство застават сериозни външнополитически проблеми, част от които произтичат от международните задължения на страната. На първо място е бежанският въпрос, възникнал в резултат на войната. След приключване на военните действия и особено след подписване на Берлинския договор много турски бежанци започват да се завръщат и да претендират за земите си. Високата порта и западните велики сили упражняват натиск върху правителството да улесни възвръщането на мюсюлманите в техните жилища. Непрестанно прииждащите бежански маси, които са лишени от всякакви средства, поставят княжеството в затруднено положение. М. Балабанов търси изход в преговори с Портата, но за да покаже добра воля, учредява в окръжните градове смесени комисии, които да улеснят въдворяването на мюсюлманските бежанци в имотите им.

Още със създаването си правителството е ангажирано и с железопътния въпрос. Берлинският договор натоварва княжеството със задълженията на високата порта по строителството на минаващата през българска територия част от международния път Виена-Цариград. Също така върху България се прехвърлят задълженията на Турция към английската компания-концесионер на железопътната линия Русе-Варна - единствената линия върху територията на страната, построена преди Освобождението. През юли 1879 г. в София пристига делегатът на Компанията Дж. Барклий с предложение Княжеството да откупи линията на една глобална цена, в която се включват разходите по построяването ѝ и неизплатените гаранции. Финансовите тежести, с които компанията иска да натовари страната, са абсолютно неприемливи. Не е прието и предложението на двамата представители на руските банкери барон Гипсбург и С. Поляков - Черни и Утин, които издигат широка програма за построяване на железопътна мрежа в княжеството, за създаване на банка и откупуване на линията Русе-Варна. Очевидно България, на която

предстои да строи железници и да развива промишленост, а е лишена от капитали, става привлекателен обект за международния капитал.

Първото правителство не успява да направи нещо по-значимо по поставените въпроси и спрямо неосвободените българи, защото се задържа на власт само три месеца. Същото се отнася и до наследилния го временен кабинет на епископ Климент, натоварен да проведе парламентарни избори. На 24 март 1880 г. е назначено либерално правителство с министър-председател Драган Цанков, който е едновременно и министър на външните работи. Българската дипломатия се активизира в духа на външнополитическите идеи на Либералната партия. Стратегическите цели се запазват, но в тактиката настъпват промени - либералите проявяват по-голяма непримиримост и твърдост в отстояване на българските национални ин-тереси.

Външната политика на кабинета на Др. Цанков е насочена към укрепване на държавния суверенитет като главно условие за бъдещото решаване на националния проблем. За тази цел трябвало да се поддържат добри отношения със съседните и великите държави, преди всичко с Русия, на която се гледа като на главна опора на княжеството. В конкретен план министърът на външните работи продължава усилията на своите предшественици за уреждане на двустранните въпроси със Сърбия, Румъния, Турция и на международните задължения на страната.

Нормалното развитие на страната изисква преди всичко точно да се прокарат държавните граници съгласно решенията на международната делимитационна комисия. Неопределеността на границите създава големи трудности. Съседните държави се възползват от неуреденото положение на княжеството и заемат някои български територии, което довежда до гранични конфликти и малтретиране на местното население. По инициатива на либералното правителство през септември 1880 г. е създадена българо-турска погранична комисия, но преговорите със Сърбия и Румъния се забавят поради прекомерните претенции на тези страни.

Самостоятелните действия на българската дипломатия се посрещат с недоволство в Цариград, откъдето ревниво следят политиката на васалното княжество. В началото на 1881 г. турското правителство прекъсва установилите се между двете страни дипломатически отношения. То заявява, че българското правителство не може да поддържа връзки с турското правителство направо, както между две суверенни държави, а чрез учреденото „Бюро за привилегированите и автономни провинции". Това означавало, че България щяла да се третира като привилегирован турски вилает. Междувременно Портата отказва да признава издаваните от княжеството паспорти. От София рязко се противопоставят на тази мярка и настояват за поддържане на отношенията посредством турското Министерство на външните работи. Българската дипломатия търси съдействието на великите сили, но получава подкрепа само от руския посланик в Цариград.

Стремежът на либералите да провеждат политика в защита на националните интереси на страната проличава и при обсъждане на международните задължения. Става дума за участието на България в уреждане на дунавското корабоплаване и на железопътния въпрос. В това отношение кабинетът изработва ясна програма за действие. Съгласно решенията на Бер-линския договор Европейската Комисия, състояща се от представители на великите сили и крайбрежните на р. Дунав държави, трябвало да

изработи правилник за корабоплаването, реч-ната полиция и надзора по Среден и Долен Дунав. По договора България като крайбрежна държава има право да участва на заседанията на Комисията със свой делегат. На 13 ноември 1880 г. тя получава покана да изпрати представителя си, който ще има решаващ глас. Това решение предизвиква протеста на Турция пред великите сили, които обаче остава без ефект. Пред единодушието на силите турският представител в Комисията е принуден да се съгласи с участието на България, при условие че с това няма да се накърнят правата на империята на сюзерен.

След като издейства допускане на княжеството на заседанията в Галац, българската дипломация предприема стъпки, за да си осигури подкрепа. Тя се обръща към сръбското и румънското правителство с предложение за единодействие с цел да се оградят интересите на трите крайбрежни държави и да се ограничи властта на Австро-Унгария върху корабоплаването по Среден Дунав и свързаните с него въпроси. Само Румъния откликва на българската инициатива. Това окуражава правителството и то нарежда на своя делегат Киряк Цанков да гласува против австро-унгарския проект, който осигурявал господството на монархията по река Дунав. В това време австро-унгарският агент в София граф Кебенхюлер успява да получи съгласието на Княз Александър I България да подкрепи позицията на Виена. Това поставя правителството в затруднено положение, ръководителят на българската дипломация Др. Цанков намира изход в една рискована игра, която неизбежно щяла да бъде разкрита. Той дава вид, че се съгласява с искането на Кебенхюлер, но не променя инструкциите си до К. Цанков. Така българският делегат в Европейската Комисия гласува против австро-унгарския проект. Неговата позиция е одобрена и подкрепена от руският представител, тъй като Русия не може да допусне засилване на австрийското влияние в района на Дунав и Балканите.

Либералното правителство си дава ясна сметка, че не може да избегне задължението да построи железопътната линия Цариброд-Вакарел. На 15 юни 1880 г. то получава покана от граф Кебенхюлер за участие на конференцията във Виена, където представителите на Австро-Унгария, Турция, Сърбия и България трябвало да вземат окончателно решение по въпроса за завършване на международния път Виена - Цариград. Австро-Унгария придружава поканата с предупреждението, че няма да допусне строежа на никоя железопътна линия в страната, преди Народното събрание да приеме направата на Цариброд - Вакарелския участък Русия също не окуражава българската съпротива срещу претенциите на Виена. През декември 1880 г. второто обикновено народно събрание гласува предложената от Петко Каравелов програма за изграждане на железопътна мрежа в страната. На първо място е поставена Дунавската линия (София-Русе), която трябвало да осигури връзка с Русия и да гарантира независимостта на стра-ната както по отношение на Турция, така и на Австро-Унгария. Започват, проучвания за изработване на точен план за железопътното строителство.

Железопътното строителство обаче е в зависимост от решенията на Конференцията на четирите във Виена, която се открива на 17 февруари 1881 г. българската дипломация слага край на тактиката на протакане, но решава да изтъргува съгласието си на висока цена. На двамата български представители - Никола Стойчев и Томас Харобер, е наредено да изразят готовността на Княжеството да построи линията Цариброд-Вакарел при условие, че Австро-Унгария убеди Компанията на източните железници на барон Хирш да се откаже от всички права и задължения на българска територия.

Заинтересована от прокарване на международния път, австро-унгарската дипломация приема българското искане. Намерен е благоприятен за страната изход, защото свързването с Европа предлага повече предимства, отколкото опасности, а заедно с това създава възможност за отхвърляно на експлоататорските аспирации на барон Хиршовата Компания. Железопътната политика на либералите е в полза на българските интереси и затова е продължена и от следващите кабинети.

Либералното правителство отделя внимание и на националния въпрос. Политиката му се изразява в подготовка за завършване на националното освобождение и обединение чрез укрепване на националното самосъзнание на българите извън княжеството и дипломатически постъпки пред силите за облекчаване на тяхното положение. С оглед на това се оказва съ-действие на българската екзархия да получи берати за митрополити в Македония и се отпуска финансова помощ за просветното дело в поробените български земи. Не е забравена и авто-номната област. Управляващите среди в София поддържат тайни и неофициални връзки с източнорумелийското правителство във връзка с ликвидиране на разбойничеството в гранич-ните райони и уреждане на митнически въпроси. През пролетта на 1880 г, между двете български части започват конкретни разговори по националния въпрос. Те са свързани с напрегнатата обстановка на Балканите. Изострените отношения между Високата порта и Гърция и Черна гора във връзка с определяне на границите заплашват с избухване на нова балканска криза. Тази възможност подтиква южнобългарските дейци да се заемат с подготовка на съединението на Източна Румелия с Княжество България. През април 1880 г. в София пристигат двама делегати на Постоянния Комитет на областта, за да обсъдят с Княза и правителството съвместни действия за осъществяване на акцията. Приета е програма, според която в Южна България трябвало да се основе Централен таен комитет със задача да подготви народа за съединение, а в Княжеството да се създаде народно опълчение. Българското правителство трябвало да се земе с дипломатическата подготовка на акцията.

Князът и Консерваторите ревностно се включват в съединисткото движение, но либералното правителство проявява резервираност. То се съмнява в успеха на акцията, за която не е осигурена външна подкрепа. Въпреки това Др. Цанков решава да я използва като дипломатически сондаж пред великите сили. Избран е Централен Комитет, който се заема да организира местни комитети и да възобнови дейността на гимнастическите дружества. Ус-поредно с това българският Княз изпраща в Лондон преподавателя в Робърт Колеж Стефан Панаретов с мисия да сондира отношението на английското правителство към съединението на двете български части. Либералното правителство не се ангажира с акцията, тъй като тя не е предварително съгласувана с Петербург.

В Англия не проявяват разположение към българското искане. Вниманието на великите сили е ангажирано с уреждане на гръцкия и па черногорския граничен въпрос и те не смятат за целесъобразно да се усложнява положението на Балканите. Към България са отправени съвети за благоразумие.

Дипломатията на Княжеството демонстрира интерес и към съдбата на българското население, останало под турска власт, конкретен повод й дават слуховете за влошаване на положението на българите в Македония и Одринско. В София решават да привлекат вниманието на европейските държави и да ги принудят след приключване на гръцкия и

на черногорския граничен въпрос да се заемат с изпълнение на чл. 23 от Берлинския договор, предвиждащ провеждане на реформи в европейските части на империята. На 27 януари 1881 г. либералното правителство адресира до великите сили първата си нота по македонския въпрос. В нотата се излага тежкото положение на българите в Европейска Турция, непрестанният приток от бежанци, което затруднява нормалното развитие на княжеството и вълнува общественото мнение. Прилагането на предвидените в Берлинския договор реформи е необходимо условие за запазване на мира на Балканите. Нотата е посрещната със задоволство в Източна Румелия. Така се слага началото на солидарното действие на княжеството и автономната област по отношение на неосвободените български земи.

Българският демарш не среща никакъв отглас от страна на силите. Те даже отричат правото на княжеското правителство да иска прилагане на чл. 23 и строго предупреждават против всякакви действия в Македония. В момента Русия прави опити да излезе от политическата изолация и да гарантира балканските си интереси чрез подновяване на съюза на „тримата императори“. Македония е важен обект в експанзионистичните планове на Австро-Унгария на юг и целта на Виенската дипломатия е да я ограда от влиянието на княжеството. Англия, следяща с подозрение австро-руско-германските преговори, се отнася резервирано към всяка промяна на Балканите, които би могла да засили позициите на нейните съперници там. Противоречивите интереси на големите държави в този район ги карат единодушно да не желаят да се постави щекотливият македонски въпрос. Така се оформя националната политика на България, която ще се провежда и от следващите правителства.

Правителството на Либералната партия трасира пътя на българската дипломатия за десетилетия наред. Външната политика на княжеството се ръководи от Др. Цанков и Княз Александър I. Решителната дума има министърът на външните работи. Цанков възприема много от ориенталските похвати на Високата порта. Нотите му от онова време издават неприкрита амбиция да се заличи васалното положение на княжеството и да се наложи третирането му като независима държава.

Претендиращ за по-голямо участие в ръководството на българската външна политика, Княз Александър I неизбежно се сблъсква със своя властен и ловък министър. Др. Цанков държи в ръцете си основните проблеми на дипломатията. Той определя действията по бежанския въпрос, по дунавското корабоплаване, железопътното строителство и пр., като отказва да се съобрази с княжеското становище за по-голяма отстъпчивост. По негово внушение политиката по националния въпрос се придържа към съветите на Русия. Всъщност намесата на Ал. Батенберг във външнополитическите дела е сведена до минимум. Той трябвало да се задоволи с показната страна на българския дипломатически курс. От 24 до 29 септември 1880 г. Князът прави официално посещение в Сърбия. Тази стъпка е продиктувана от желанието на княжеството да установи добри и близки отношения със съседните държави. Пак със същата цел на 9 октомври 1880 г. по покана на Княз Александър I в Русе пристига румънският Княз Карол. Оказан му е сърдечен прием като доказателство за българския стремеж за сближение с Румъния. Естествено, князът не можел да е доволен от отредената му второстепенна роля във външната политика на България.

Твърдите и самостоятелни действия на правителството в защита на националните интереси се посрещат с недоволство и враждебност от страна на западните държави. Либералите се придържат към тясно сътрудничество с Русия, което означавало, че докато са на власт, руските позиции в този район остават непоклатими. Във Виена са недоволни от българската неотстъпчивост по железопътния въпрос и от позицията по дунавското корабоплаване. За да излезе от неловкото положение, Князът принуждава Др. Цанков да подаде оставка. На 28 ноември 1880г. за министър-председател е назначен П. Каравелов, а министър на външните работи става Никола Стойчев.

Англия също има основания да е недоволна от либералния кабинет. Британската дипломация не успява да наложи на правителството да приеме баснословните претенции на английската компания за откупуване на железопътната линия Русе-Варна. Франция пък е обидена от анулирането на договора с френския финансист Хогде, назначен от Консервативното правителство за съветник във финансовото министерство.

Най-силно е негодуванието в Цариград. Политиката на правителството по аграрния въпрос и системното игнориране на претенциите на сюзеренната власт усложняват вървящите по границата на нетърпимостта българо-турски отношения. Портата не може да преглътне безапелационните ноти на Цанков, които пренебрегват нейните права в княжеството. Тези настроения във външния свят, както и реакционният курс в Русия след убийството на император Александър II окуражават Княз Александър I в намеренията му да отстрани ли-бералите от власт и да промени Търновската Конституция. На 27 април 1881 г. Князът извършва държавен преврат и премахва Конституционния ред.